

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ
ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО”**

Затверджено вченою радою академії
(протокол № 11 від 29.06.2007 р.)

**ХАРКІВ
2010**

Програма навчальної дисципліни “Історія вчень про державу і право” /
Уклад.: Г.Г. Демиденко, М.Г. Окладна, В.С. Смородинський, Л.М. Шипілов.
– Х.: Нац. юрид. акад. України, 2010. – 17 с.

У к л а д а ч і: Г.Г. Демиденко,
М.Г. Окладна,
В.С. Смородинський,
Л.М. Шипілов

Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою академії (протокол № 1 від 11.01.2010 р.)

ЗМІСТ

<u>1. Вступ</u>	3
<u>2. Зміст</u>	4
<u>3. Список літератури</u>	16

1. ВСТУП

Розбудова правової, демократичної, соціальної держави в Україні, становлення інституцій громадянського суспільства, вдосконалення національної правової системи, зорієнтованої на всебічне забезпечення та захист прав особистості, потребує досягнення і використання духовних надбань людства, невід'ємною складовою яких є багатовіковий досвід осмислення природи, сутності і функцій держави і права.

Метою викладання навчальної дисципліни “Історія вчень про державу і право” є вивчення й опанування студентами політико-правової класики, теоретичної спадщини найбільш визначних мислителів минулого. Їх ідеї, доктрини, вчення є надійним фундаментом, методологічною складовою сучасної юриспруденції.

Як наука і навчальна дисципліна вона належить разом з теорією і історією держави і права до системи теоретико-історичних дисциплін. Курс “Історія вчень про державу і право” покликаний формувати у майбутніх юристів високий рівень освіченості, правової культури і професійної правосвідомості, правильно застосовувати теоретичні знання в професійній діяльності.

Виходячи з потреб вітчизняного правознавства, цей навчальний курс включає передусім матеріали з історії західноєвропейської й української політико-правової думки. Важливе місце в програмі посідають питання з політико-правової спадщини України, західноєвропейських вчень XX століття.

2. ЗМІСТ

1. Предмет і методологія історії вчень про державу і право

Історія вчень про державу і право в системі юридичних наук. Її предмет і функції. Методологія історії вчень як науки і навчальної дисципліни: принципи, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Періодизація. Структура курсу.

2. Політична і правова думка на Давньому Сході

Релігійно-міфологічні уявлення про право, державу і політику в країнах Стародавнього Сходу в II-I тисячолітті до н.е.

Політико-правові ідеї в Давній Індії. Брахманізм про кастове суспільство, дхарму, покарання і принцип користі в теократичній державі. Поворот до проблем людини в буддизмі, ідея про справедливу державу.

Держава і право в поглядах давньокитайських мислителів. Засновник даосизму Лао-цзи про державу, принцип недіяння. Вчення Конфуція про людину і державу. Мораль і закон. Патріархально-патерналістська концепція держави. Вчення Мо-Цзи. Держава і закон у поглядах китайських легістів. Модель тоталітарної держави Шань-Яна.

3. Вчення про право і державу в Давній Греції

Ранні вчення в давньогрецькій філософії. “Сім мудреців” про поліс, закон і законність. Піфагор і піфагорійці про закон і справедливість. Поліс і закон за Гераклітом. Ідеї про право і державу Демокріта. Демократія. Мета законів.

Період розквіту давньогрецької правової думки. Софісти, їх вплив на розвиток теорії природного права, прав людини, походження держави. Погляди Сократа на право, державу, законність і законослухняність, знання і добродієність. Діалектика. Розвиток Платоном ідей Сократа: про природу держави, її ідеальні моделі, типи правління. Трактати “Держава” і “Закони” про справедливість, закони, суди, злочини і покарання. Вчення Аристотеля про право, політику і державу. Природне і волевстановлене право. Політія як ідеальна форма держави. Її переваги. Інші форми державного правління.

Вчення в умовах кризи давньогрецької державності. Епікур та епіку-

рійці про закон і державу. Стоїки про природне право, благо держави та обов'язки громадянина. Полібій про історичну зміну форм держави і права, змішану форму правління.

4. Вчення про право і державу в Давньому Римі

Вплив давньогрецької філософії на політико-правову думку в Давньому Римі. Вчення Цицерона про державу і право. Республіка. Класифікація права, його джерела. Римські стоїки про космополіс, розумні засади законів, обов'язки громадянина і моральне вдосконалення особи.

Римські юристи про право, закон, державу. Виникнення юриспруденції як самостійної науки. Складові, джерела і принципи римського права. Політичні і правові ідеї раннього християнства. Патристика. Аврелій Августин про державу і право.

5. Політико-правові вчення доби раннього середньовіччя

Ісламська політико-правова думка. Її роль у формуванні мусульманського права. Джерела права в ісламі.

Вчення Томи Аквінського про право і державу. Класифікація законів і форм держави. Теорія всесвітньої монархії А. Данте. Розмежування повноважень монарха і церкви.

Вчення Марсилія Падуанського про право і державу. Трактатування народного суверенітету. Функції законодавчої і виконавчої влади.

6. Начала вітчизняної правової й політичної думки

Витоки, особливості формування і розвитку правової і політичної думки в Давній Русі. Перший політичний трактат Іларіона “Слово про закон і благодать”: про закон, світську і духовну владу. Політико-правові проблеми в літописах і літературі Київської Русі. “Повчання” Володимира Мономаха про мудре і справедливе правління.

7. Політичні і правові вчення доби Відродження і Реформації

Загальна характеристика епохи Відродження і Реформації. Політичне вчення Н. Макіавеллі. Нове поняття держави. Государ і народ, правила політики. Макіавеллізм.

Політико-правові ідеї Реформації. М. Лютер про світську і духовну владу, свободу думки і совісті. Т. Мюнцер про соціальний переворот і народовладдя. Погляди Ж. Кальвіна на співвідношення церкви і держави, протестантську етику. Право на спротив тиранії.

Вчення Ж. Бодена про державу. Теорія державного суверенітету: його основні властивості і функції, форми державного устрою.

Ідеальний політико-правовий лад в “Утопії” Томаса Мора і “Місті Сонця” Томмазо Кампанелли: організація державної влади, право, правосуддя.

8. Вчення про право і державу в Нідерландах XVII століття

Нова ідеологія антифеодальних революцій. Теорія природного права, її вплив на подальший розвиток природно-правових доктрин.

Г. Гроцій про сутність і джерело природного права. Види права. Походження й ознаки держави, суверенність державної влади. Міжнародне право і війни.

Розробка природно-правової теорії Б. Спінозою. Вчення про невідчужуваність прав людини і межі державної влади. Демократія та її переваги.

9. Політичні і правові вчення в Англії XVII століття

Основні напрямки державно-правової думки в період англійської буржуазної революції XVII ст. ІнDEPENDенти. Дж. Мільтон про свободу і республіку. Левелери. Дж. Лільберн про демократизацію державного ладу Англії, природні права людини, народне представництво. Діггери. Проект конституції “Закон свободи” Дж. Уінстенлі.

Вчення про державу і право Т. Гоббса. Концепція державного абсолютизму. Природні закони, сфера їх дії. Закон як установлення розуму і наказ держави. Права підданих і обов’язки суверена. Політико-правовий ідеал англійського мислителя.

Ліберальна доктрина права і держави Дж. Локка. Концепція природних прав людини. Межі державної влади. Теорія поділу влади, її особливості. Роль держави і законів у збереженні й розширенні прав громадян. Суверенітет народу і право народу на повстання.

10. Проблеми державності і права в Україні та Росії XVI – XVII століть

Політико-правова думка Польсько-Литовського періоду в Україні. С. Оріховський-Роксолан про природу держави, поділ влади, право і закон в “Польській політії”. Правові та політичні погляди І. Вишенського. Ідеї про державу і право у творах П. Могили.

Політичні програми гетьманів України. Б. Хмельницький про проблеми та перспективи української державності. Гадяцький трактат І. Виговського. Політико-правові погляди І. Мазепи. Проект першої Конституції України П. Орлика.

Політична і правова думка в Московській державі. Концепція “Москва – третій Рим”. Полеміка Івана Грозного з А. Курбським щодо організації державної влади. Політико-юридична програма І. Пересвєтова, С. Полоцького і Ю. Крижанича.

11. Право і держава у вченнях європейського Просвітництва

Просвітительство як прогресивна ідейна та культурна течія XVIII ст. Вольтер про суспільне життя, просвітительство, релігію, свободу і республіку. Концепція “просвітительської монархії”.

Вчення про державу і право Ш. Монтеск’є. Державні та юридичні механізми захисту прав людини. Теорія поділу влади. Принципи правління. Політична свобода і закон. “Дух законів”. Теорія законотворення.

Концепція суспільного договору Ж.-Ж. Руссо. Теорія народного суверенітету. Взаємовідносини громадянина і держави. Права і свободи громадян у республіці. Закони як акти загальної волі.

Державно-правові ідеї якобінців. Політико-правові ідеї Ж.-П. Марата. Погляди М. Робесп’єра на демократію, революційне і конституційне правління. Комуністична доктрина Г. Бабефа. Бабуїзм.

Вчення про право і державу мислителів німецького й італійського Просвітництва. Ідеї С. Пуффендорфа, Х. Томазія, Х. Вольфа. Дж. Віко про історичні типи закону, демократію. Внесок Ч. Баккарія у розвиток класичної школи кримінального права.

12. Українські й російські просвітителі про державу і право

Особливості розвитку політичної і правової думки в Україні. Теорія просвітительської монархії: С. Яворський і Ф. Прокопович. Прокопович про природу спадкової монархії, інші форми правління, закони. М. Козачинський про природні права і закони. Походження держави, форми правління і

закони за В. Татищевим і М. Щербатовим. Проекти і програми станової монархії в Росії. І. Посошков про станову організацію суспільного та економічного життя, про “пряме правосуддя”.

Проект реформи державних і правових установ С. Десницького: поділ влади та її компетенції, заснування вищого представницького органу, про реформу судової влади.

Демократичний ідеал в українській і російській суспільно-правовій думці. Я. Козельський про людину і суспільство, право і закон, форми правління, республіку. Філософія “трьох світів” Г.Сковороди, його етичний і суспільно-політичний ідеали. Політична програма О. Радищева.

13. Американська політико-правова думка другої половини XVIII – початку XIX століття

Вплив ідей європейських просвітителів на американську політико-правову думку, її особливості та основні напрямки. Класики демократичної традиції: Б. Франклін про політичне самоврядування північноамериканських штатів, права і свободи людини; Т. Пейн про природні й громадянські права, суспільство і державу; проект Декларації незалежності США Т. Джефферсона. Республіканський лад і поділ влади. Демократія та її хвороби.

Політико-правова думка федералістів. Механізми захисту індивідуальних свобод. О. Гамільтон про федерацію і федеральні закони, представницькі органи і судовий контроль, повноваження президента. Дж. Адамс про державний устрій США, організацію публічної влади. Внесок Дж. Медісона у розробку Конституції США, теорію поділу влади.

14. Вчення про право і державу в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття

Ліберальне вчення про право і державу І. Канта. Мораль і право. Категоричний імператив. Підлеглисть праву держави. Республіка. Концепція “вічного миру”.

Вчення Г. Гегеля про право і державу. Поняття права. Етапи розвитку поняття права. Громадянське суспільство і “розумна держава”. Ідеї в галузі міжнародного права.

Історична школа права в Німеччині: Г. Гуго, Ф. Савін’ї, Г. Пухта. Критика теорії природного права. Право як історичний здобуток народу. Форми права.

15. Основні напрямки західноєвропейської політико-юридичної думки (перша половина XIX століття)

Англійський лібералізм. Теорія утилітаризму І. Бентама. Принципи загальної користі. Право і закон. Межі законодавчого регулювання суб'єктивних прав людини. Право як вираження волі суверена. Необхідність правової реформи.

Конституційно-правові погляди Дж. Мілля. Свобода індивіда – індивідуальна, громадянська і політична. Індивід і суспільство, їх спільний самозахист. Представницька демократія.

Французький лібералізм. Особиста і політична свобода за Б. Констаном у давніх і сучасних європейських народів. Поділ влади. А. де Токвіль про принципи народовладдя в США, співвідношення рівності і свободи. Переваги й недоліки реальної демократії.

Правові й політичні погляди утопічного соціалізму (Ш. Фур'є, Р. Оуен, А. Сен-Сімон), загальна характеристика (майбутній державний лад, політика та управління).

Філософський позитивізм О. Конта. Проект соціократії. Світська й духовна влади, солідарність класів. Юридичний позитивізм Дж. Остіна. Право і закон, їх джерела. Предмет юриспруденції за Остіном.

16. Проекти державних перетворень у Росії й Україні (перша половина XIX століття)

Проект державних перетворень Михайла Сперанського – шлях до конституційної монархії в Росії. Державна дума і Державна рада. Судова система. Політичні і громадянські права підданих. Контрпроект М. Карамзіна про небезпеку зверхності законів, поділу влади, відміни кріпацтва. Ідеї про державу і право декабристів Росії і України. Конституційні проекти М. Муравйова і П. Пестеля про народний суверенітет, форми правління і державного устрою, поділ влади, законодавчі органи, права людини і нації.

Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства як союзу республік на федеративних началах. Організація влади в республіках. Суспільно-політичний ідеал Т. Шевченка. Поет про природні права людини, “праведний закон”, ідеальну модель держави. “Конституція республіки” Г. Андрузького про федерацію слов'ян, форму державного правління.

17. Основні напрямки європейських концепцій держави і права (друга половина XIX століття)

Розвиток лібералізму. Ліберальне вчення про право і державу Р. Ієринга. Закон причинності. Юриспруденція інтересів. Право як система соціальних цілей, гарантованих примусом. Джерела права. Правова мета держа-

ви. Г. Еллінек про право і мораль, їх джерела, види суб'єктивних прав. Г. Спенсер про суспільство як живий організм, два типи суспільства, мета права. Природа держави, її завдання.

Марксистське вчення про державу і право. К. Маркс і Ф. Енгельс про класову природу, ознаки і сутність держави і права. Ідея диктатури пролетаріату. Держава і право в комуністичній формації, їх “відмирання”.

Анархізм про державу і право. П. Прудон про капіталізм і власність, державу і закони, економічний переворот і майбутню анархію. Концепція анархо-індивідуалізму М. Штірнера, його суспільний ідеал. Теорія анархо-колективізму М. Бакуніна. Політична і соціальна організація майбутнього суспільства.

Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше. Роль волі і сили, аристократії і народу в історії. Держава аристократична і демократична, її політика. Право. Злочини і покарання. Надлюдина. Війна і мир.

18. Розвиток державно-правових концепцій в Україні й Росії (друга половина XIX століття)

Україна і Росія у другій половині XIX ст. М. Драгоманов про походження права і держави, їх сутність. Ліберальний конституційний “Проект” Драгоманова про організацію публічної влади, права людини і громадянина (особисті, громадянські, політичні), самоврядування і федералізм. Конституційне вирішення національного питання. І. Франко про природу суспільства і держави, державну владу, майбутній державний лад, національну свободу. Право і закони.

Основні напрямки політико-правових вчень у Росії. Консерватизм (К. Побєдоносцев, К. Леонтьєв та ін.) про самотність Росії, монархію, “візантизм”. О. Градовський про монархію, теорію поділу влади, закони. Охоронний лібералізм: Б. Чичерін про представницьке правління, об'єктивне і суб'єктивне право, державу і громадянське суспільство. Розробка теорії “російського соціалізму”: О. Герцен і М. Чернишевський про соціальну революцію, майбутній бездержавний соціалізм.

19. Розробка теорії права і правової держави в Україні й Росії (кінець XIX – початок XX століття)

Розробка теорії права. Юридичний позитивізм. Формально-догматична концепція права Г. Шершеневича. Поняття права як явища соціального і психологічного, його джерела, сутність і ознаки, норма права.

Нормативно-етична концепція права. Концепція “відродженого природного права” як моральної основи права. П. Новгородцев про абсолютний

і відносний ідеал, моральний закон і правову свідомість. Б. Кістяківський та інші про право, його головний зміст (свобода і справедливість). Право як культурна цінність. Принцип морального належного в праві.

Соціологічні концепції права. С. Муромцев про правові відносини, правопорядок, роль судових органів у подоланні суперечностей між юридичними нормами і правопорядком. Соціально-психологічне тлумачення права і держави М. Коркунова. М. Ковалевський про суспільну солідарність (“замирене середовище”) і право.

Психологічна теорія права Л. Петражицького. Імперативно-атрибутивний характер права, його дефініція. Джерела, різновиди права. Політика права.

Інтегральне праворозуміння. Синтетична теорія права Б. Кістяківського, О. Яценка, П. Сорокіна. Б. Кістяківський про право як багатоаспектне, але єдине явище. Синтетична природа суспільства і права за О. Яценком. Право як частина моралі. П. Сорокін про право як сукупність певних правил поведінки.

Розробка теорії правової держави. Витоки теорії правової держави. Її розробка в Україні і Росії. Б. Чичерин про права і свободи людини і громадянина, обмеження держави засадами громадянського суспільства.

М. Ковалевський про основні ознаки правової держави, народне представництво і місцеве самоврядування. В. Гессен про конституційну і правову державу, поділ влади, адміністративну юстицію, представницьку демократію, верховенство права. П. Новгородцев про правовий і суспільний ідеал, самообмеження держави правами і свободами особи, соціальну державу. С. Котляревський про “рівноправ’я” права і держави, умови прогресивних змін в організації державної влади і суспільного життя, адміністративну юстицію. Б. Кістяківський про владу в правовій державі, народне представництво, права і свободи людини і громадянина, рівень правосвідомості.

20. Державно-правові концепції в Україні початку XX століття

Консервативна державницька концепція. В. Липинський про “трудо-ву монархію”, класократію, верховенство закону. Державницькі концепції С. Томашівського і В. Кучабського.

Націократична концепція державності. М. Міхновський про самостійність України, національний суверенітет. Модель президентсько-парламентської республіки. Д. Донцов про державне й геополітичне майбутнє України, новий інтегральний націоналізм. Національна “аристократія”, “націократія” за М. Сціборським.

Національно-демократична модель української державності. Ст. Дні-

стряньський про її правові підстави, його проект Конституції Західно-Української Народної Республіки. Нація і державотворення за В. Старосольським та ін.

Державно-правові погляди діячів Української Центральної Ради. Історія та перспективи української державності за М. Грушевським. Його визначення права і держави. Федерація і “самоуправа”. В. Винниченко про моральну політику та “революційну демократію”. “Колектократія”. М. Туган-Барановський про державу соціальної справедливості.

21. Політико-правова ідеологія більшовизму

Ленінське вчення про державу і право та його послідовників. Класовий характер держави і права. Диктатура пролетаріату. Республіка Рад, місце в системі Рад правлячої партії. Право як політика, знаряддя панівних класів. “Відмирання” держави і права. Й. Сталін про державу, демократію, особистість. М. Скрипник, Х. Раковський про українську державність.

Радянське праворозуміння. “Пролетарське право” за М. Скрипником, П. Стучкою, Є. Пашуканісом, М. Рейснером. Концепція радянського права. Радянські правознавці другої половини ХХ ст. про право, правову державу.

22. Західноєвропейські вчення про державу у ХХ столітті

Теорія солідаризму Л. Дюгі. Соціальна норма й соціальна функція. Синдикалізм та ідея корпоративної держави.

Неолібералізм про державу. Дж. Кейнс про соціальну політику, державне регулювання економіки. “Відкрите суспільство” й антитоталітаризм К. Поппера. “Поліархія” Р. Даля. Організація сучасного суспільства за Ф. Гайском. Верховенство права. Економічна свобода, демократія як умова особистої свободи.

Концепції плюралістичної демократії Г. Ласки. Дисперсія державного суверенітету у здійсненні влади й контролю над нею. Теорія інституціоналізму М. Оріу, М. Дюверже. Два типи інститутів. Доктрина соціальної держави і політики загального благоденства Г. Мюрдаля, М. Крозьє. Головна функція “скромної держави”.

Теорія еліт В. Парето і Г. Моски. Циркуляція еліт. Р. Міхельс про “залізний закон олігархічних тенденцій”. Західні вчені про політичну еліту й елітарну систему.

23. Західноєвропейські вчення про право у XX столітті

Соціологічна юриспруденція. Є. Ерліх про право, закон, джерела права. Право як норми першого і другого порядку. Поняття “живого права”. Право як інструмент соціального контролю та його джерела за Р. Паундом. Мета права – свобода правозастосування. Право в дії як динамічна система.

Реалістична теорія права в американській школі права. К. Левеллін і Дж. Френк про чинне право як судові й адміністративні рішення.

Юридичний позитивізм. Нормативна теорія права Г. Кельзена. Ступінчаста будова правових норм. Значення догматичної юриспруденції.

Аналітична юриспруденція Г. Харта. Право як система первинних і вторинних правил. Судова свобода дій.

Сучасна теорія природного права. Ж. Марітен про право як ідеальний порядок людських дій. Права різних рівнів. Г. Харт і Л. Фуллер про зв'язок між мораллю і правом. Р. Дворкін про правові принципи моралі і справедливості.

Інтегративна юриспруденція. Цілісне сприйняття права (О. Ященко, Б. Кістяківський). Дж. Холл про переваги інтегративної юриспруденції, “юридичну” і “динамічну” структури права, об'єднання всіх напрямків праворозуміння. Г. Дж. Берман про синтезовану юриспруденцію, “право в дії”. Правова система як соціальна реальність (В. Кравітс, Ж.-Л. Бержель).

3. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Антология мировой политической мысли: В 5-ти т. – М., 1997.

Антология мировой правовой мысли: В 5-ти т. – М., 1999.

Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / Автор-уклад. Г.Г. Демиденко; За заг. ред. О.В. Петришина. – 4-те вид., допов. і переробл. – Х., 2009.

Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. – Х., 2009.

История государственно-правовых учений: Учебник / Отв. ред. В.В. Лазарев. – М., 2006.

История политических и правовых учений: Учеб. для вузов. – 4-е изд., перераб. и доп. / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М., 2004.

Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень: Підручник – К., 2004.

История политических и правовых учений: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” / Под ред. В.П. Малахова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2010.

История политических и правовых учений: Учебник. – СПб., 2007.

Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. – Х., 2004, 2007.

Демиденко Г.Г. История учений о праве и государстве: Курс лекций. – 3-е изд., перераб. и доп. – Х., 2010.

Навчальне видання

**ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ
ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО”**

Укладачі: ДЕМИДЕНКО Григорій Григорович,
ОКЛАДНА Марина Георгіївна,
СМОРОДИНСЬКИЙ Віктор Семенович,
ШИПІЛОВ Леонтій Миколайович

Відповідальний за випуск О.В. ПЕТРИШИН

Редактор *О.І. Борисенко*
Коректор *Л.М. Рибалко*
Комп'ютерна верстка *А.В. Яно*

План 2010, поз. 4

Підп. до друку 15.03.2010. Формат 60х84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Умовн. друк. арк. 1,125. Облік-вид. арк. 0,56. Вид. № 6.
Тираж прим. Зам. № 3681. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національної юридичної академії України,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.

Друкарня
Національної юридичної академії України,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.